

Мейманова Айгерим, магистр,
Бакирова Назгуль Асанкановна, к.т.н., доцент,
Ош технологиялык университети
E-mail: aygerimeyman.1995.17.12@gmail.com

САЙМА ЖАНА САЙМАЧЫЛЫК КӨЧМӨН ТУРМУШТУН БИР БӨЛҮГҮ

Бул макалада саймачылык нукура элдик кол өнөрчүлүк экендигин баамдадык. Уз чеберлердин колунан жаралган ар түрдүү ыргактуу саймалар жөнүндө айтылат.

Ачык сөздөр: Көчөт, илмедос, басма сайма, көптүрмө саймада, терс кайрык, жөрмөмө сайма, чыраш сайма.

Мейманова Айгерим, магистр,
Бакирова Назгуль Асанкановна, к.т.н., доцент,
Ошский технологический университет

ШИТЬЕ И ВЫШИВАНИЕ - ЧАСТЬ ЖИЗНИ КОЧЕВНИКОВ

В этой статье мы узнали, что вышивка - это настоящее народное ремесло

Ключевые слова: вышивка, вышивка крестиком, вышивка гладью, вышивание лентами.

Meimanova Aigerim, master,
Bakirova Nazgul Asankanovna,
Candidate of technical sciences, associate professor,
Osh technological university

SEWING AND EMBROIDERY IS A PART OF NOMAD LIFE

In this article, we learned that embroidery is a real folk craft. The original masters create embroidery of various rhythms.

Key words: kochot, ilmedos, basma embroidery, kepturme embroidery, terskaiyk, crooss-stitch embroidery, chyrash embroidery.

Элибиздин көркөм кол өнөрчүлүгүндө аялдардын улуттук кийимине жана күнүмдүк турмушта колдонулуучу буюмдарына көрк берип, кулпуртуп турган уз чеберлердин ар кандай саймаларына өзгөчө маани берилип келген.” Энесин көрүп, кыз өсөт”, “Эжесин көрүп,синди өсөт” деген сөздүн түпкү мааниси да ушундан болсо керек. Кыз бала тестиер кезинде эле ага ак жоолукчан апалар өздөрүнүн узчулук өнөрүн кылдаттык менен үйрөтүшкөн. Кыз балдарга үйрөтүлүүчү өнөрдүн кеңири тараган түрлөрүнүн бири бул саймачылык болуп эсептелет. Саймачылык ийкемдүүлүктү талап кылган өнөр. Аталган өнөрдүн санжыралуу салттары элибиздин көчмөн турмушундагы жашоосунда кылымдан-кылымга, муундан-муунга үзгүлтүксүз кызмат кылган. Мисалы боз үйдү жасалгалоодо, анын жабдыктарын көркөмдөп, түрдүү ыргактуу саймалар менен көрк берип келишкен. Ошентип саймачылыктын башаты кооздукту кабылдоо

зарылчылыгынан улам келип чыккан. “Ал эми боз үй жөнүндө сөз болгондо “эшик тышы” жана “ашкана башын” саймалоо-кештелөө иштери адатка айланган” [1]. Сайма менен көбүн эсе боз үй, кийим-кече, ат жабдыктары, ар кандай баштыктар кооздолот. Булгаары менен жаргакка, таар менен кийизге түшүрүлгөн сайма бир керемет. Саймалардын айырмачылыгы аймактык бөтөнчөлүктөргө да ээ болгон. Аймактардын саймалары алардын өңү түсүнөн, көчөтүнөн айырмаланып турган.

”Көчөт”-сайма жаратуунун негизги кооздук каражаты болуп саналат. Бул буюм бетине оюм түшүрүү дегенди түшүндүрөт [1]. Көчөттөрдү туура пайдалануу уздардын негизги жаратуучулук ыкмасы десем таамай айткан болом. Анткени сайма жаратууда баш аламандыкка жол берилбеши биринчи орунда болуусу шарт. “Эзелтен келе жаткан элдик сайма көчөттөрүнө “мүйүз”, “айчык”, “бадам”(миндаль), “тырмак”, гүл өңдүүлөр кирет. Бул көчөттөр Кыргызстандын Түндүк-Түштүгүндө бирдей эле колдонулуучу көчөттөр дегенибиз туура болор. Ал эми “добу талаа”, “такыя дөбө”, “тогуз дөбө”, “көөкөр”, “тал барки” (талдын жалбырагы), “калемпир көчөт”, “мурч”, “анар көчөтү” ж.б көчөттөр кеңири колдонулган” [3]. Элибиздин дагы бир өзгөчөлүгү көчөттөрдүн арасынан жаныбарлардын да элестерин кезиктирүүгө болот

Кол сайма жаратууда негизинен сайма түшүрүлүп жаткан кездеме жана сайма үчүн иштетилүүчү ар кандай жиптердин өңү-түсүнүн өзгөчөлүгүндө. Кара баркыт сайма үчүн табылгыс каражаттай. Мындан башка уздар чийбаркыт, трайке сымал түктүү кара кездемелерди колдонушкан. Сайма кеңири колдонулган туш кийизден (туштук) баштап, чепкен, кеметай, кемсел, шым, кеп такыя, чыптама, белдемчи өңдүү кийим кечелер жана ат жабдыктары, текче, аяк кап, күзгү кап, кайчы кап, сүлгү сыктуу нерселерди өзгөчөт көчөттөр түшүрүлүп, ар кандай түстөгү жибек жиптер менен кайталангыс сулуулук тартуулашкан [6]. Көчмөн турмуштун артынан элибизде коптогон ачылыштар болгон. Жер которуу элибиздин бардык өнөрлөрүнүн өнүгүшүнүн негизги булактарынын бири. Коңшу элдер менен болгон мамилеси да алардын өнөр кенчинин өркүндөшүнүн негизи болгон. “Буюм канчалык кичине болгон сайын ошончолук оюу-чийүүлөрдүн жана түрдүн кызыктууларынын пайдаланууда өткөрө чеберчиликти талап кылган” [5]. Буюмдун көлөмү жана ага түшүрүлгөн көчөттүн көлөмүн жайгаштыра билип, ага берилүүчү сайманын түстөрүн тандоо өзгөчө кылдаттыкты талап кылган. Эл арасындагы уздар өз ара бири-бири менен жасаган иштери жана жараткан өң-түстөрү, көчөттөрү менен тажрыйба алмашышкан. Сайма көздүн майын жеген өтө майда иш. Бир жерди таамай тиктөө жана кеч киргенде чырактын бүлбүлдөгөн жарыгында сайманын кынын бузбоо максатында өтө кылдаттык менен жасаганынын артынан болсо керек. “Ошон үчүн “Аял карыганча акылдан да мурун иш-өнөр үйрөнөт” [1]. деген кеп бекеринен болбосо керек”. Кыргыз эл саймаларынын өзгөчөлүгү анын бышыктыгында. Ал тыгыз сайылып, качандыр бир убакта сайылган саймалар да күнү бүгүнкүдөй жаркылдап турганында. Көчөттөрдөн мурда анын жердигинин көөнөргөндүгү, бул биздин сайманын эң бир салттуулугунун, өмүрүнүн узактыгынын далили [2]. Сайманы сайма кылган аны жаратуудагы жасалуу тартибинде. Алгач буюмдун көлөмүнө карап көчөт тандалат. Буюм дегени мейли кийим-кече, үй буюмдары, ат жабдуусу болсун ага туура келгендей кылып тандоо. “Тандалган көчөттү көркүнө чыгарып турган бул суу жүргүзүү” [6]. ”Суу”-бул көп учурда сызыкча түрүндө берилет”. Сайманы сайма кылган анын түрлөрүнүн айкаштыгында.

Сайма саюунун негизги куралы делип ага берилген түстөрү маанилүү экени айдан ачык нерсе. Анткени бул керемет искусствону жаратууда ашкере түстү аралаштырып берүү буюмдун көркөмүн жоготот. Кызыл, кочкул, мала, сары түстөрдү нервке күч келтирип, бара-бара туюмду, кабылдоону талытып, психикага-өзгөчө сезими назик өспүрүмдөргө тымызын түрдө зыяны тийет. Бөлмөдө “Мелүүн түстөр” деп аталган ар даражадагы көгүш, бозгулт, жашыл түстөр өкүм сүрүшү керек. Саймада ошон үчүн “өз билемдүүлүк” болбосу шарт. Сайма - кыргыз эл тарыхындагы түгөнгүс

байлыктардын бири. Ал өз кучагына 200 дөн ашык негизги көчөттөрдү камтыйт да, 3500 ар кандай орнаменттерден турат. Кыргыз орнаменттеринин ичинде бир чечилгис түйүн бар сыяктуу. 1907-жылы венгер окумуштуусу Альмаши кыргыз көчөттөрүн перс элинин орнаменттерине окшоштуктары бар экендигин аныктаган [4]. Сайма-бул кыргыз элинин жашоо тиричилигиндеги зор мээнетти, чоң эмгекти жана көрөгөч сезимталдыкты талап кылган өнөрдүн бир түрү экендигине ынандык. Биз элибиздин элдик кол өнөрчүлүгү, анын ичинде ыргактуу, кооз колориттүү орнаменттери менен сыймыктанабыз. Кеңири колдонулган сайма түрлөрүнөн сөз болсун. Ийне сайма-жөрмөп саюу. Ичке ийне менен сайылган сайма ары көркөмдүү, ары сайма элпек кетет да, көчөт ошончолук сыйда көрүнөт. Көптөгөн уздар саймага жипти кыска сапташат. Ал дегени жиптин узундугу бир жагынан жумушка тоскоол болсо, бир жагынан чиелешип, түйүлүп калышы мүмкүн. Сайманын жердигин эине карата тизеге басып, сөөмөйгө ороп, атайын “алкакка” керип туруп саюуга да болот.

1.”Илмедос -сайманын түрү. Мында саюучу учукту жердиктен ичке алат да, эки башынан илмек өңдөтүп улам илип, улам улаштырып тартып отурат. Бул ыкманы бир нече ирет кайталаганда сайманын чети “жөрмөмө саймадай” болуп, ортосу “кереге көз” өңдөнүп калганын байкоого болот” [2]. Илмедос саймасы көбүн эсе “балыш”, ”жаздык”, ”текче”, “туштук” өңдүү буюмдарга өзгөчө көрк берген. Бул сайманы “суу” менен жээктелген көчөттөрдү толтурууга өтө ийкемдүү келет.

2.”Басма сайма”-бул саймада ийне адаттагыдай жердиктин алдынан өткөрүлүп, абалы башынан баштап эле бир белгилүү аралыкты аягына дейре сайып алат. Аны кайра башынан үч-төрт сыйра сайып тартат. Андан кийин ортосунан эки курдай тиги сайылган жиптерди учуна жеткирип, жогорудагыдай жиптерди бастырып саят [2]. Сайма аягына жеткенде дагы да үч-төрт ирет сайып алып, кайрадан баштайт. “Басма саймада” жарыш жана байлап саюу атайын чийилген көркөм көчөттөрдүн жолу боюнча өз ырааттуулугун жүргүзө берет.

3.”Көптүрмө саймада-жердикке түшүрүлүүчү жипти эң майда кылып саят. Анын бирдей, тегиз түшүүсү шарт. Сайса тик бурчталып, оюм-чийимдердин ичине ойдогудай түшпөй да калышы мүмкүн. Тактап айтканда, көптүрмө сайсага түшкөн көчөттүн көрүнүшү чийге, килем бетине, өрмөккө берилгендей “сындырылып” кетет [2]. Ошондо сайманын эки бетине тең бирдей көчөттөр түшүрүлүшү анын негизги өзгөчөлүгү. Дал ошол себептен элибиз бул сайманы “эки жүздүү” деп атаганы бекеринен эмес чыгар.

4.Терс кайрык-бул сайманын майда түшүрүүнү өтө талап кылган бир түрү. Терс кайрыкта негизги курал анын эсебин чыгара билүүдө. Анткени ар бир сайылып жаткан учук эсептин артынан туура болот [2]. Бир эле адашуу көчөттүн такыр бузулушунун негизи десек туура болор. Анын ички бети үч кошкон сыктанганынан эл арасында “үч кошкон” сайма дээлип да айтылган.

5.”Жөрмөмө сайма-бул саймада бир канча майда таякча сымал оңго жантык сайылып чыгат”[2]. Анын узундугу жана аралыгы бирдей болуусу керек. Аны кайра солго жантык кылып тизип сайып чыгат. Бул сайма майда саймалардын катарын толуктайт.

6.Чыраш сайма- бул дегени буюмдун чекесин чыраштап бекитууну туюндурат. Буюмдун четинен “жээк” алынат. Алынган жээктен буюм четине кабыштыра 0.5-1 сантиметр аралыкты кыйгач кайып кетет. Учук кайчылашып мурунку сайылган жердин сол тарабынан чыгат [2]. Андай кийинки учуктар да кайталанып сол тараптан чыгып отурат. Ошентип бул сайма түрү “көптүрмө сайса” сымал чыраштала чыгат. Чыраш сайма башка саймалардан өзүнүн татаалдыгы менен айырмаланат. Бул сайманын жардамы менен кийиз, тери буюмдарын кооздоого болот.

Ошентип “Эл ичи өнөр кенчи” демекчи кол өнөрчүлүк нукура элдик экендигин баамдадык. Анын ичинен саймачылык көчмөн турмуштун бир бөлүгү катары хрусталь сыяктуу көп кырдуулугу жана уникалдуулугу менен белгилүү болду. Маселе ошол улуу баалуулуктарды улантып, замандын агымына, бүгүнкү күндүн талабына жараша

өстүрүп-өнүктүрүүдө турат. Мезгилдин талабына ылайык улуттук кийимдерге ар кандай өзгөрүүлөр киргизилип кыргыз модасы өз баскычтарын басып, жылдан-жылга таштаган арыштары чоңойгон сыяктанат. Эмнеге дегенде жылдан-жылга “Кол сайманын” баасы бийиктеп, коомдо өзгөчө маани берилип, ар кандай иш чараларда улуттук кийимге болгон талаптар да артууда. Ага бир мисал өлкөбүздө өткөн “Көчмөндөр оюну”, ”Ош-түрк элдеринин маданий борбору” аттуу иш-чаралар уз чеберлер колунан жаралган ар түрдүү саймалардын жайылуусуна жана жаңы муун учун табылгыс белек болду.

Адабияттар:

1. **Акматалиев, А.** Жасалга өнөр чеберлери [Текст] // А. Акматалиев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982.-152 б.
2. **Акматалиев, А.** Кыргыздын колдонмо-жасалга өнөрү [Текст] // А. Акматалиев. – Фрунзе: Адабият 1989- 213 б.
3. Амантур Сейтаалы уулу. Кыргыз кол өнөрчүлүгү [Текст] // С. Амантур у. – Бишкек: Кыргызстан, 1996. – 326 б.
4. **Кадыров, В.** Сайма [Текст] // В. Кадыров. – Бишкек, 2012. – 72 б.
5. Кыргыз оймолору [Текст] // . – Фрунзе: Кыргызстан, 1986. – 202 б.
6. **Моңолдоров, Ш.К.** Кыргыздын улуттук оюм-чийимдери [Текст] // Ш.К. Моңолдоров. – Бишкек: Кесип, 1993. – 134 б.